

İSLAM İKTİSAT DÜŞÜNCESİNDE VE AHİLİK GELENEĞİNDE PİYASA VE DEVLET ODAKLI POLİTİKALAR ÜZERİNE BİR İNCELEME^a

Ekrem ERDEM^b
Erciyes Üniversitesi, Türkiye

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru: 14 Aralık 2020

Kabul: 26 Aralık 2020

JEL Sınıflandırma:

D71

D64

L33

G18

Anahtar Kavramlar:

İslam iktisadı,
Fütüvvetnameler ve
Ahilik,
Piyasa ve Devlet-
Odaklı İktisat
Politikaları,
İslam,
Piyasa ve Devlet, Hisbe
ve Narh

ÖZ

Bu çalışmada, tarihsel olarak teorik ve pratik birikimlerden hareketle İslam geleneğinde ekonomik karar biriminin devlet-odaklı mı yoksa piyasa-odaklı mı olduğu incelenmiştir. Bugün hâkim görüş, serbest piyasa mekanizmasının devletin güdümündeki bir ekonomik modele göre üretici, tüketici ve devlet olarak tüm ekonomik birimlerin menfaatine uygun, daha etkin bir yapı arz ettiği yönündedir. İslami bakımdan da ekonomik karar birimleri ölçülü davrandıkları, helalinden kazandıkları ve tükettikleri, cimrilikten ve israftan kaçındıkları müddetçe, serbest mübadele hem bireyleri hem de toplumu daha müreffeh hale getirecektir. Devlet ise, varlığını vatandaşlar adına iyiliği teşvik edici kötülükten de caydırıcı ve onların dinini, nefsinin, malını, aklını ve neslini koruyucu bir üst kurum olarak sürdürecektir. İslami gelenekte, teorik söylem ve literatür ile ilk dönem uygulamalar daha ziyade özel mülkiyetin, özel teşebbüsün ve piyasanın baskın rolüne işaret ederken, daha sonraki dönemlerin büyük çoğunluğunda ve pek çok coğrafyada devletçi söylemler ve uygulamalar baskın hale gelmiştir. Esasında teorik yazının, asırlara sâri ilgili literatürün ve uygulamaların dönemden döneme ve coğrafyaya göre farklılık arz ettiği bilinmektedir. Zimnen de olsa fütüvvetnamelerin dili ile Ahi teşkilatlarının uygulamalarının da esasında benzer muğlaklığın sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Ancak, fütüvvetnamelerin içeriğinden ve Ahi geleneğinin uygulamalarından anlaşıldığı kadarıyla, bu ekolde de serbest piyasanın işleyişini çağrıştıracak bir anlayıştan ziyade, belli ahlaki normal çerçevesinde hareket eden ve kontrollü-müdahaleci bir iktisadi anlayışın hâkim olduğu söylenebilir.

^a Bu çalışma, 22-23 Ekim 2020 tarihlerinde Kırşehir'de Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi tarafından düzenlenen VI. Uluslararası Ahilik Sempozyumu'nda sunulan ve bildiri kitabında yayınlanması beklenen "Ahilik Temelli Bir İktisat Anlayışı Devlet Odaklı mıdır Yoksa Piyasa Odaklı mıdır? Bugüne Dair Bazı Tespitler" başlıklı bildirisinin biraz daha genişletilmiş bir versiyonudur.

^b **Sorumlu Yazar:** Prof Dr., Erciyes Üniversitesi., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, E-posta: ekrem_erdem1@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5876-8747>

Kaynak göster: Erdem, E. (2020). İslam İktisat Düşüncesinde Ve Ahilik Geleneğinde Piyasa Ve Devlet Odaklı Politikalar Üzerine Bir İnceleme. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 6(2), 184-210

AN INQUIRY CONCERNING THE MARKET-ORIENTED AND STATE-ORIENTED POLICIES IN THE ISLAMIC ECONOMIC THINKING AND THE TRADITION OF AKHIZM^c

Ekrem ERDEM^d
Erciyes University, Turkey

ARTICLE INFO

Article history:

Received: Dec. 14, 2020

Accepted: Dec. 26, 2020

JEL Classification:

D71

D64

L33

G18

Keywords:

Islamic Economics,
Futuwwatnamas and
Akhizm,
Market and State-Oriented
Economic Policies,
Islam, Market, and State,
Hisba and Narh

ABSTRACT

This study examines whether the central economic decision-making unit is the state or the market-oriented in the Islamic tradition, based on historical-theoretical and practical acquis. The dominant view reached today is that the free-market mechanism offers a more efficient structure in line with the interests of all economic units compared to a state-oriented model. As long as economic decision-making units act in moderation, earn and consume from halal, avoid stinginess and waste, free exchange will make both individuals and society more prosperous. The state, on the other hand, will continue its existence as a supreme body in Islamic tradition spreading good, preventing evil on behalf of its citizens to protect their religion, soul, property, mind and generation. Theoretical discourse and literature and the early practices rather indicate the dominant role of private property, private enterprise and the market while in most of the later periods and in many geographies, statist discourses and practices became dominant. However, from the spirit of the Futuwwatnamas documents and the Akhi tradition, it can be said that a controlled-interventionist economic understanding that acts within a certain moral normal framework is assumed rather than an understanding that completely evokes the functioning of the free market.

^c This study is the extended version of the declaration presented in the symposium of *VI. Uluslararası Ahilik Sempozyumu* organized by the Kırşehir Ahi Evran University between October 22-23, 2020 in Kırşehir and expected to be pressed with the title "*Ahilik Temelli Bir İktisat Anlayışı Devlet Odaklı mıdır Yoksa Piyasa Odaklı mıdır? Bugüne Dair Bazı Tespitler*"

^d **Corresponding Author:** Prof Dr., Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, E-posta: ekrem_erdem1@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5876-8747>

To cite this article: Erdem, E. (2020). An Inquiry Concerning The Market-Oriented And State-Oriented Policies In The Islamic Economic Thinking And The Tradition Of Akhizm. *Journal of Islamic Economics and Finance*, 6(2), 184-210.

Giriş

Her toplum şu temel ekonomik sorunlarla karşı karşıyadır: Hangi malların üretileceği, bu malların nasıl ve ne kadar üretileceği ve bu malların kim için üretileceğidir. Bu sorulara verilecek cevaplar, o toplumun ekonomik modeli hakkında bilgi verir. Eğer bütün bu kararları devlet ya da devlet adına otoriter bir güç veriyorsa *kumanda ekonomisinden*, yok eğer bu kararlar piyasa mekanizmasına ve orada oluşan piyasa fiyatına göre oluşuyor ise, *piyasa ekonomisinden* bahsedilir.

Peki, İslam geleneğinde görülen durum bu tanımlamalardan hangisine girer ya da bunlardan hangisine daha yakındır? Tarihsel ve teorik olarak İslam medeniyetinin birikimi, bu soruların cevabını devlet otoritesine bırakıyorsa, bir kumanda ekonomisi, piyasa mekanizmasına bırakıyorsa bir piyasa ekonomisi karakteristiği karşımıza çıkar. Kumanda sürecinde fazlaca bir iktisadilik ve etkinlikten bahsetmek mümkün değildir. Hemen belirtelim ki, İslam geleneğinde, bu sorunun cevabını hemen vermek kolay olmasa da kumanda ekonomisi yanıtını vermek asla doğru olmayacaktır. Zaten o nedenle böyle bir tartışma vardır. Öyleyse, cevap piyasa ekonomisi mi olmalıdır? Doğrusu çok yüksek sesten bir ‘evet’ cevabı vermek de mümkün olmayabilir.

Son olarak, İslam geleneğinde iktisadi yapı esas olarak devlet-merkezli olarak mı şekillenmiştir? Burada da verilecek cevap o kadar kolay olmayacaktır. Çünkü, İslam’ın temel kaynaklarında bu hususta bugünkü bakış açısıyla doğrudan cevaplar üretmek hiç de kolay değildir. Zira teorik yazın, asırlara sâri ilgili literatür ve uygulamalar dönemden döneme ve coğrafyaya göre farklılık arz etmiştir. Zımnen de olsa fütüvvetnamelerinin dili ile Ahi teşkilatlarının uygulamalarının da esasında benzer muğlaklığı sürdürdüğü söylenebilir. Fakat, bu şamada şu tespiti yapmak mümkündür: İslam geleneğinde ve Ahilik ilkelerinde ve uygulamalarında özel mülkiyet, teşebbüs hürriyeti ve piyasa mekanizması sistemin merkezinde bulunmakla, kamu otoritesinin bu manada toplumun menfaatini korumak ve kollamak, ahlaki kurallara dayalı rekabetçi bir piyasanın yürütülmesi noktasında devlete önemli görevler de yüklenmiştir.

Bu çalışmada, önce iktisat biliminin temel sorununun ne olduğu, ardından modern dünyada piyasanın ve devletin iktisadi hayatta rollerinin ne olduğu tartışılacaktır. Daha sonra, İslam geleneğinde teorik olarak ve tarihi uygulamalar bakımından piyasanın ve devletin rollerinin ne olduğu ele alınacaktır. Üçüncü aşamada ise, İslam-Türk geleneğinin bir uygulama biçimi olarak fütüvvetnameler ve Ahilik uygulamalarının bu hususta

nerede yer aldığı üzerine bir değerlendirme yapılacaktır. Son olarak, bu tartışmanın günümüze dair ne anlam ifade ettiği ve tevarüs eden söz konusu ilkelerin ve tartışmaların bugünün dünyasına ne gibi katkılar sunabileceği analiz yapılacaktır.

İktisat Biliminin Temel Sorunu ve İktisadi Sistemlerin Ayrışma Noktası

Bu kısımda önce iktisat biliminin temel sorunları ve oradan doğan farklı ekonomik sistemler, ardından da modern dünyada piyasanın ve devletin iktisadi hayatta rollerinin ne olduğu anlatılacaktır.

İktisat Biliminin Temel Sorunları ve Ekonomik Sistemler

Her toplum şu temel ekonomik sorunlarla karşı karşıyadır: Hangi malların üretileceği, bu malların nasıl ve ne kadar üretileceği ve bu malların kim için üretileceği. Bu sorulara verilecek cevaplar, o toplumun uyguladığı ekonomik model hakkında bilgi verir. Eğer bütün bu kararları devlet ya da devlet adına otoriter bir güç veriyorsa *kumanda ekonomisinden*, yok eğer bu kararlar piyasa mekanizmasına ve orada oluşan piyasa fiyatına göre oluşuyor ise *piyasa ekonomisinden* bahsedilir.

Kumanda ekonomisi tabiri oldukça geniş yorumlanabilecek bir kavramdır. Bütün ekonomik kararların devlet erkinde toplandığı bir sistem söz konusu ise, sosyalist (ya da komünist) bir sistemden bahsediliyordur. Yok eğer bir yandan piyasa mekanizması işlerliğini korur iken devlet piyasanın etkin çalışmadığını düşünerek kaynakların daha etkin kullanımını sağlamak üzere doğrudan ya da dolaylı olarak üretim ve dağıtım kararlarına müdahale ederek aktif bir aktör olarak ya da yönlendirici/teşvik edici bir aktör olarak ekonomide yer alıyorsa, *devletçi kapitalist (Keynesçi) bir modelden* bahsediliyor demektir. Ekonomik karar mekanizmalarının esas olarak piyasa aktörleri tarafından arz ve talep kanunlarına göre alındığı ve fiyatın çok sayıda alıcı ve satıcı aktörler tarafından serbestçe belirlendiği bir sistem söz konusu ise, *serbest piyasa ekonomisine dayalı bir kapitalist sistemden* bahsediliyor demektir. Piyasa ekonomilerinde de rekabetin derecesine göre modeller farklılık arz etmektedir; rekabetin tam (tam rekabet piyasası) ve eksik olduğu (en yaygın hallerinden tekelleşme, tekelleşme rekabet ve oligopol gibi eksik rekabet piyasası) modeller olarak.

Modern Dünyada Piyasa ve Piyasa Ekonomisinin Temel Dinamikleri ile İşleyiş Mekanizması

Piyasa, malların ve hizmetlerin alınıp-satıldığı bir ortamdır. Bu ortam bazen fiziki bir mekandır, bazen de sanal bir ortamdır. Piyasanın temel fonksiyonları şöyle özetlenebilir (Savaş, 2000, 12-14):

- Alıcıların ve satıcıların ihtiyaç duydukları bilgilere dair *haberleşmeyi sağlar*.
- Malların piyasa fiyatı sonucunda kimlerin alacağına dair *dağıtımı sağlar*.
- Alıcıların ve satıcıların kendi menfaatleri doğrultusunda gerçekleşen mübadele *ekonomik etkinliği sağlar*.
- Hangi malların, nasıl, ne miktarda ve kim için üretileceğini kendiliğinden *organize eder (koordinasyonu sağlar)*.
- Alıcıların ve satıcıların durumlarını optimize ederek, *menfaatleri dengeler*.
- Mübadele, fiyat ve dağıtım mekanizması karar birimlerinin hür iradeleri ile gerçekleştiği için, *demokratik karar almayı sağlar*.

Yukarıda bahsedilen özelliklere sahip bir ekonomik modele *piyasa ekonomisi* diyoruz. Piyasa ekonomisi kavramı, zaman zaman *fiyat mekanizması*, *serbest piyasa ekonomisi*, *liberal ekonomi* ya da *kapitalist ekonomi* gibi kavramlarla da ifade edilebilmektedir. İktisat biliminde, piyasa ekonomisinden bahsedildiğinde, şu unsurlar akla gelir (Taylor, 2004, 16):

- Fiyatların serbestçe belirlenmesi.
- Mülkiyet haklarının ve buna dönük teşviklerin sağlanması.
- Ferdietçilik ve rasyonellik.
- Yurt içinde ve yurt dışında ticaretin ve rekabetin serbest olması.
- Devletin rolünün asli görevlerle sınırlandırılması.
- Özel sektör kuruluşlarının belli bir rol üstlenmesi.

Yukarıdaki unsurlar, bir piyasa ekonomisinin temel ayırt edici özellikleridir. Böyle bir ekonomide, tüm piyasalarda mal ve hizmetler ile üretim faktörlerinin fiyatları, alıcılar ve satıcılar tarafından arz ve talebe göre serbestçe belirlenir. Devletin güdümünde yürütülen bir *kumanda ekonomisinde*, bu söylenenlerin uzun dönemde gerçekleşmesi mümkün değildir.

Modern Dünyada Devletin Ekonomideki Yeri ve İşlevleri

Esasında, piyasa ekonomisinde devlete olan ihtiyaç tamamen ortadan kalkmaz; ancak, adalet, iç ve dış güvenlik, eğitim ve halk sağlığı gibi asli görevleri nispetinde rol alır. Ayrıca, bazı iktisatçılar piyasa mekanizmasının servetin ve gelirin geniş halk kitlelerine dağılımında yetersiz kaldığı (*piyasa başarısızlığı*) durumlarda da devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini savunur. Fakat, bu müdahalenin ne ölçüde gerçek bir ihtiyaçtan kaynaklandığı tartışma götürür bir konudur. Zira, aslonan bireyin ve toplumun refahı ise ve bu refah artışı da esas olarak ekonomik etkinlikten kaynaklanacaksa, *görünmez el* (piyasa) yerine *görünürlü el*'in (devlet) bunu sağlayıp sağlayamayacağı, -zorunlu haller dışında- kuşku götürür niteliktedir. Çünkü, bugün artık hem teorik olarak hem de pratik olarak bilinmektedir ki, ekonomik karar birimlerinin etkinlik derecesi, mikro düzeyden makro düzeye doğru giderek azalmaktadır; yani, karar birimlerinin yetki alanı genişledikçe etkinliği zayıflamaktadır; çünkü, belirsizlik alanları genişlemektedir.

Burada mutlaka dikkat edilmesi gereken husus, devlet ve piyasa meseleleri tartışılırken, etkinlik ve bireysel-toplumsal refah tartışmalarından ayrılmamaktır. Bugünün toplumsal ve ekonomik meseleleri ve onların çözüm yolları geçmişten çok farklıdır. Özellikle son 20-30 yıl içerisinde dünyayı etkisi altına alan serbestleşme ve küreselleşme olguları, etkinlik ve refah kriterleri çerçevesinde devlete ve piyasaya bakışı yeniden tartışmaların merkezine taşımıştır. Zira, değişen şartlar toplumları kaçınılmaz olarak hem kendi iç dinamiklerindeki değişimin hem de dış dinamiklerin (uluslararası camianın) baskısı altında bırakmıştır. Bu değişim, çoğu kez sancılı olmakta, hatta J. Schumpeter'in deyimleriyle *yaratıcı yıkım*'lara⁵ yol açabilmektedir. Devlet ve piyasa yapılarının da bu değişimden nasibini almaması, kendini yenilememesi düşünülemez. Buna direnmenin manası, ülkenin yeterince gelişmesine toplumun refah seviyesinin yükselmesine mâni olunmasıdır.

Bu değişikliklerin özünde, hiç kuşkusuz *devlet-merkezli* (state-oriented) ekonomik yapıların yerini *piyasa-merkezli* (market-oriented) yapıların almasıdır. Böylece, 1917 Rusya Bolşevik İhtilaliyle başlayan sosyalist iktisat anlayışı ve 1929 Buhranıyla başlayan ve İkinci Dünya savaşı sonrasında iyice perçinleşen devletçi-Keynesçi kapitalist iktisat anlayışının

⁵ *Yaratıcı yıkım* (creative destruction), piyasada rekabet sonucu ortaya çıkan yeniliklerin yerine geçtikleri kurumları tahrip etmelerini ifade eder. Bu konuda daha kapsamlı bilgi için bakınız: Skousen, 2009: 473-493.

doğal bir uzantısı olarak ortaya çıkan devletin bireye önceliği ve devleti vatandaşa karşı koruyan anlayış, yerini bireyi merkeze alan ve onun hak ve hukukunu devlete karşı koruyan bir anlayışa bırakmıştır. Başka bir ifadeyle, eski paradigmada *güvenlik* ön planda iken, yeni paradigmada *özgürlük* ön plandadır (Skousen, 2009, s. 495-524). Bu bir hayat anlayışıdır ve aslında, birinci anlayışın doğal sonucu olarak ortaya çıkan (genellikle devlet eliyle ya da destekli) *kitle üretim* anlayışına dayalı eski paradigmanın yıkılıp, yerine *bilgi teknolojilerine* dayalı yeni teknolojik-ekonomik paradigmanın geçmesinden başka bir şey değildir.

Bugün artık hiçbir ülkenin –ister Müslüman olsun ister olmasın– bu değişime duyarsız kalması düşünülemez. Aksi takdirde, değişimin dışında kalan ülkeler, az gelişmişliğe mahkûm kalmak durumundadırlar; böylece ne bağımsızlıklarını ne de özgürlüklerini ve zenginliklerini garanti altına alabilmektedirler. Bu tartışmalardan hareketle, İslam alimlerinin, aydınlarının, devlet adamlarının ve halklarının da bu değişimi iç dinamiklerini de dikkate alarak tartışmaları ve geleceklerine yön vermeleri kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Tabii değişen ekonomilerin ortaya çıkardığı yeni fırsatların yanı sıra, bir takım yeni sorunlar ve tehditler de var. Bunların önemli bir kısmı küresel boyutta savaşlar, nükleer silahlanma, terör eylemleri, kitlesel göçler, ticari yaptırımlar, ırkçılık ve İslam düşmanlığı, uyuşturucu ticareti, bulaşıcı hastalıklar (Covid-19, farklı grip türleri ve diğerleri), açlık ve küresel ısınma ve kirlenme gibi tehditler ve maliyetlerdir.

İşte bu ortamda ekonomik ve sosyal istikrarı sağlayacak kurum ‘devlet’ ve onu temsilen ‘hükümet’ olacaktır. Devletin, özellikle küreselleşmenin getirdiği bu tehditler karşısında, ülkede sürdürülebilir bir büyüme, yüksek istihdam, fiyat istikrarı ve gelirin hak ve adalet ölçülerine göre paylaşımı gibi alt hedeflere ulaşmak suretiyle, vatandaşların refah seviyesini yükseltmeye dönük politikalar geliştirmesi gerekir. Ancak, modern devletler bu politikaları artık özel teşebbüs eliyle gerçekleştirmeyi hedeflemektedirler.

Bu politikalar neticesinde, devlet vatandaşlar arasında birlikte yaşamayı mümkün ve sürekli kılabilecek, bireylerin tek başlarına daha pahalıya yapabilecekleri işleri daha düşük maliyetle yerine getirebilecek ve bireylerin tek tek yapmaya meyilli olmadıkları, hatta yapamayacakları *kamusal mal* niteliğindeki mal ve hizmetleri üretecektir (Demir, 2003, 29-39). Çünkü, *bedavacılığın* yaygın olduğu alanlarda özel sektör yeterince teşebbüste bulunmak istemeyeceğinden, devletin daha düşük toplumsal maliyetle bu faaliyetleri yerine getirmesi daha ekonomik olacaktır. Bu

haliyle devlet ve piyasa, biri diğzerinin alanına tecavüz eden birbirine rakip iki zıt aktör olmak yerine, toplumsal refahın temini bakımından birbirini tamamlayan mikro ve makro düzeyde iki etkin aktör olarak karşımıza çıkacaktır.

İslam İktisat Düşüncesinde ve Uygulamalarında Piyasanın ve Devletin İşlevleri

Bu kısımda İslam iktisat düşüncesinde ve tarihi süreçte piyasanın ve devletin rollerinin ne olduğu ele alınacaktır

İslam İktisat Düşüncesinde ve Uygulamalarında Piyasanın İşlevleri

İslam geleneğinde serbest piyasa sürecine ve mübadeleye Hz. Peygamber ve Asr-ı Saadet döneminden itibaren büyük önem verilmiştir. Esasında, Kur'an ve sünnete ilave olarak İslam'ın temel kaynakları da piyasa kültürüne ve ticari mübadeleye dair esaslarla doludur. Buna göre, hem teorik yazın hem de tarihi müktesebat piyasanın ve mübadele hacminin olabildiğince büyük olmasına önem vermiştir. Zira bu durumda piyasada mal bolluğu olacak, tedarik zinciri kesintiye uğramadan süreklilik kazanacak, bunu yaparken de din ayırımı, cinsiyet ayırımı ya da yurtiçi ve yurt dışı alıcı ve satıcı kısıtlamasına mümkün olduğunca gidilmeyecektir. Böylece piyasada mal darlığı ve fiyat pahalılığı mümkün olduğunca görülmeyecek; hem büyüme daha sürdürülebilir olacak, fiyat istikrarı da daha kalıcı olacaktır. Fakat, İslam geleneğinde mübadelenin olmazsa olmaz şartları vardır, bu şartlar yerine gelmeden mübadele gerçekleşmiş sayılmaz. Pazar yerleri de sıkı düzenleme ve denetleme mekanizmalarına tabidir. Hisbe teşkilatı, ihtisap kanunnameleri, fütüvvet ve ahilik teşkilatlanmaları, geçmişteki kurumsal uygulamaların en çok bilinen örneklerindendir.

Nitekim Hz. Peygamber serbest mübadele sürecine ve fiyat mekanizmasına o kadar önem vermiştir ki, köylülerin ürünlerini pazara getirirken, satıcı daha pazar yerine ulaşmadan, bazı uyanık şehirliler (tüccarlar) tarafından yolda satın alınmasını kesin bir ifadeyle yasaklamıştır. Zira, değişik hadis-i şeriflerde “binek gelenleri karşılamayın!”, “celeb malı karşılamayın!”, “satılık malları karşılamaktan nehi buyurdu” ve “pazarı karşılamayın!” (Müslim, Büyü, 5; Davudoğlu, 1980/7, 606) şeklinde buyurulmuştur. Çünkü hem üreticilerin hem de geniş tüketici kitlesinin hakkını korumak ve çok sayıda alıcı ile çok sayıda satıcıdan müteşekkil rekabetçi bir piyasa modeli oluşturmamak; böylece hem üretici refahını

hem de tüketici refahını ortadan kaldıracak ve daha az emekle spekülatif kar elde eden tekелci araçları ortadan kaldırmak hedeflenmiştir.

Zaten İslam uleması, buradaki nehyin hikmetinin uzak yerlerden pazara mal getirenlerin (*câliplerin*) aldanmaktan korunması olduğunda ittifak etmiştir. Maziri (453-536) bunu hem satıcıların (bedeviler) hem de alıcıların (şehirli tüketiciler) refahı için oldukça net bir ifade ile şöyle açıklar: “*Şehirlinin bedevi namına satış yapması, şehirlilere merhameten yasak edilmiştir. Burada bedevi zarar çekmektedir. Halbuki, celep karşılması, bedevinin aldatılmaması için nehî buyurulmuştur. Bundan dolayıdır ki, Peygamber, ‘mal sahibi pazara geldiği vakit muhayyer olur’ buyurmuştur.... Bu gibi meselelerde şeriat insanların maslahatını gözetir. Maslahat, bir kişiyi cemaate değil, bilakis cemaati bir kişiye tercih eder*”. Yine konuyla alakalı olarak “*şehirli, bedevî namına satış yapmasın; bırakın insanları Allah birbirlerinden rızıklandırsın!*” demiştir. İbni Abbas’a bunun ne anlama geldiği sorulduğunda ise, “*simsarı olmaması*” cevabını vermiştir (Davudoğlu, 1980/7, 606-608).

Yukarıdaki celep hadisinde dikkat edilirse, pazara mal getiren satıcı köylünün aldatılması durumunda, kendisine akdi fesih hakkı tanınmıştır. Bu hakkın, iktisat teorisinde tam rekabet şartlarından ‘tarafaların mübadeleye konu olan mal veya hizmetle ilgili eşit ve tam bilgiye sahip olması’ ilkesinin daha o dönemdeki ifade şekli olarak yorumlanabilir. İslam, her meseleye hak ve adalet ölçülerinden baktığı için, piyasa şeffaflığının olmaması nedeniyle, taraflardan birinin bilgi asimetrisinden dolayı aldatılması, yani zulme uğraması, yasaklanmıştır. Buradan hareketle, İslam’ın rekabetçi piyasa koşullarında daha çok mübadeleden ve bu yolla halkın refah seviyesinin artmasından yana olduğu, serbest rekabet şartları altında belirlenen piyasa fiyatının *âdil fiyat* olarak kabul edilebileceği (Kallek, 1997, 163) rahatlıkla söylenebilir. Hatta bunu Adam Smith’in 1776’da *Milletlerin Zenginliği*’nde ifade ettiğinden asırlar önce vazettiğini söylemek herhalde yanlış olamayacaktır.

Yine, Hz. Peygamber’in serbest piyasada oluşan mübadele hacmini artırmak için pazar vergilerini kaldırdığı, yükselen fiyatlar karşısında narh koyması istendiğinde, “*fiyatı ayarlayanın, bolluk, darlık ve rızık verenin Allah olduğu*”nu söyleyip, piyasa fiyatını öne çıkardığı, şehirlerarası mal sevkiyatı sırasında alınan iç gümrük vergilerine (*meks*) izin vermediği, hatta bu vergileri toplayanları lanetlediği bilinmektedir. Buna ilave olarak, Hem Hz. Peygamber hem de Hz. Ömer Medine pazarına diğer uzak şehirlerden gelmek isteyen ticaret adamlarını teşvik etmişler, bunlara dönük övgülerde bulunmuşlar, savaşlarda muharip olmayan müşrik

tüccarların öldürülmesini yasaklamışlar, yabancı tüccarların mallarını serbest piyasa koşulları altında satabileceklerini ilan etmişler, gümrük vergilerini ya tamamen kaldırmışlar ya da büyük ölçüde düşürmüşler, ticaret kervanlarının Medine'ye güvenli bir şekilde ulaşabilmelerini ve burada güven içerisinde kalmalarını sağlamak için gerekli tedbirleri almışlar, özellikle köylerden şehirlere dönük mal sevkiyatını teşvik etmişler, şehirler ve ülkeler arası serbest ticaretin yaygınlaşması için kanallar kazdırmışlardır.

Bunların yanı sıra, Hz. Ömer, ülkedeki darlık buhranını ve enflasyonist fiyat istikrarsızlığını aşmak için, yerli tüccarların ithalata yönelmelerini teşvik etmiş ve iş adamlarının diğer ülkelere ve şehirlere bu amaçla çıktıkları seyahati, hac ve umre için yapılan seyahate eşdeğer saymıştır. Zira, bu iş adamları kendi çıkarları doğrultusunda kâr amacı gütseler de ülkede darlık, enflasyon ve karaborsacılık gibi istikrarsızlıkları gidermek suretiyle halkın refah seviyesinin artmasına katkıda buldukları için, aynı zamanda önemli bir kamu hizmeti görmekteydiler. Nitekim, Hz. Peygamber'in şu hadisleri meseleyi oldukça net bir şekilde açıklamaktadır: “Calib (uzak yerden mal getiren tacir) rızıklandırılmış, karaborsa ise lanetlenmiştir” (İbn Mâce, Ticarat, 12). “Kim Müslümanların beldelerinden birine yiyecek [maddesi] getirir ve cari fiyattan satarsa, şehit sevabı alır’ buyurduktan sonra, ‘... Allah... bir kısmınızın Allah’ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacağını, diğer bir kısmınızın ise Allah yolunda çarpışacağını bilmektedir...’ (Müzzemmil, 20) ayetini okudu”.

Bu hadisler, gayet açık bir şekilde Peygamber'in bizzat kendisinin ve büyük halife ve devlet adamı Hz. Ömer'in ekonomik krizlerin yaşanmaması, kaçınılmaz olduğunda da aşılabilmesi ve toplumun refah seviyesinin artırılabilmesi için, serbest mübadeleye ve rekabete ne kadar önem verdiklerini göstermektedir. Hatta, buradan anlıyoruz ki, İslam kültüründe piyasa, Allah'ın insanları birbirleri vasıtasıyla rızıklandırma mekanizması olarak telakki edilmektedir.

Yine, İslam geleneğinde piyasa sadece Müslüman alıcı ve satıcılara ait değildir. Nitekim, İslam geleneğinde şehirler, biri din esash, diğeri ise ekonomik esash olmak üzere, iki merkezli olarak kurulmuştur. Birisi, büyük câmi ya da ulu câmi (*câmi-i kebir*) ve medreselerin bulunduğu merkez, diğeri ise, çarşıların bulunduğu merkezdir. Bunlardan birincisinde sadece Müslümanlar, ikincisinde ise din ayırımı olmaksızın herkes bulunabilirdi. Şehirlerde halkın dünyevi faaliyetlerini gerçekleştirdiği ve yüzünün dışı açıldığı mekanlar çarşılar olmuştur. Bu gelenek, Osmanlı

döneminde de devam ettirilmiştir. Şehirlerinde mahallelerin oluşumunda mahremiyetin sağlanmasına, dini ve mesleki birliğin korunmasına dikkat edilmiştir. Buna karşılık, çarşılar dışı açık tutulmuştur. Böylece, çarşılarda inanç esasına göre değil, meslek esasına göre bir düzenleme yapılmıştır (Karatepe, 1999, 28).

Piyasalar da bu çerçevede sıkı düzenleme ve denetlemeye tabidir. Örneğin, mülâme (alıcı ve satıcı tarafların mala dokunmasıyla mübadelenin gerçekleşmesi), münâbeze (iki tarafın malı birbirine atmasıyla mübadelenin gerçekleşmesi) ve taş atımı gibi müşteriyi aldatmaya dayalı satış yöntemleri kesin olarak yasaklamıştır (Müslim, Büyu, 1; Davudoğlu, 1980/7, 588; Hammad, 1996, 249-52). Çünkü, bu tür satışlarda iki tarafın rızası, mal hakkında yeterince bilgi sahibi olması, icap ve kabulün yerine gelmesi söz konusu değildir. Modern iktisat deyimiyle, rekabetçi piyasalarda geçerli olan simetrik bilgi, bu tür piyasalarda yerini asimetrik bilgiye bırakmıştır. Böylece, alıcı ve satıcı taraflar, mübadeleye konu olan mal ya da hizmet hakkında eşit düzeyde bilgiye sahip değildirler. Böylece, daha çok bilgiye sahip olan taraf, diğeri aleyhine haksız bir kazanç elde etmiş olmaktadır.

İslam İktisat Düşüncesinde ve Uygulamalarında Devletin İşlevleri

İslam iktisatçılarının ekonomik hayatla ilgili devletin rolü ve temel vazifelerine dair şu hususlardan bahsettikleri görülür (Erdem, 2010, 21; Çapra, 1977, 96-116; El-Mübarek, 1978, 144-171; Khan ve Mirakhor, 1992, 11):

- Adaleti sağlamak ve haksızlığa mâni olmak.
- Kanun ve nizamın korunması, fertlerin can ve mal emniyetinin korunması.
- İş ahlakının tatbik edilmesinin sağlanması.
- Piyasa mekanizmasını bütün fertlerin menfaatine yönelik çalıştırmak.
- İktisadi hayatı düzenlemek ve kurallar koymak.
- Kamu mallarının sevk ve idaresinin yapılması.
- Kamu hizmetlerini yürütmek.
- Sosyal güvenliğin sağlanması.
- Gerektiğinde fertlerin belli işlerin yapılmasına zorlanması.

Adalet, İslamiyetin adeta temel direğidir ve varoluş gayesidir; zira İslam her alanda zulmü ortadan kaldırmak ve adaleti hâkim kılmak için vardır. Bir devleti uzun dönemde ayakta tutan ana unsur adalettir. Nitekim, ünlü İslam bilgini Suhreverdi'ye göre, “mülk küfürle yok olmaz, zulümle yok olur”. Hz. Ömer de vefatı esnasındaki etrafındakilere şöyle der: “... benden sonra yerime gelecek halifeye yapılan akitler ve şartnameler mucibince, Rasulullah'ın zimmilerine haklarının tam olarak verilmesini, can ve mallarının emniyeti uğrunda icap ederse savaşılmasını, takatlerinin fevkinde yükler yüklenmemesini tavsiye ederim...” (Ebu Yusuf, 1973, 203). Kur'an-ı Kerim'de de şöyle denir: “Allah, size emanet edilen (şey)leri ehil olanlara tevdi etmenizi ve her ne zaman insanlar arasında hüküm verecek olursanız, adaletle hükmetmenizi emreder...” (Nisa, 58).

İbn Haldun'a göre adalet, Allah'ın yaratıkları arasında kurulmuş bir ölçüdür ve Allah bu ölçünün başına bir idareci (devlet, devlet idaresi) getirmiştir. Bu idare halkın özel mülkiyetine, özel teşebbüsüne hükmetmemelidir. Zira, o mülkler fertlerin (özel sektörün) elinde daha etkin olarak işletilmekte, istihdam sağlanmakta ve devlete buralardan vergi ödenmektedir. İbn Haldun'a göre, devlet haraç ve vergi ödeyenlere de zulmetmemeli (Haldun, 1986, 78). İbn Haldun ister devlet ister özel şahıs tarafından yapılsın, birinin mülkünün elinden alınmasını, işinin ücretinin eksiltilmesini ve haksız vergi toplamayı zulüm olarak değerlendirmiştir (Haldun, 1986, 80).

Hz. Peygamber Veda Hutbesi'nde, “mallarınız ve canlarınız bu hac günü gibi mukaddesdir” buyurmuştur. Bir başka hadiste ise, “bir Müslümanın malik olduğu can, mal ve servet, öteki Müslümana haramdır” denilmiştir. Şu hadis ise, İslam'ın bu konuda devlete biçtiği rolü daha net olarak sergilemektedir: “Hira'dan Kabe'ye tek başına seyahat eden bir kadın öyle emniyet içinde olmalıdır ki, yolda Allah'tan başka korkacak kimse bulunmasın” (Çapra, 1977: 97). Hz. Ömer hilafeti döneminde Medine'ye gelen bir gayri Müslim ticaret kafflesini Mescitte misafir etmiş ve Abdurrahman b. Avf'la birlikte olası bir hırsızlık vakasına karşı sabaha kadar nöbet tutmuştur. Halife Ömer'in özellikle şu ifadesi çok meşhur olmuştur: “Irak'ta bir katırın ayağı sürçse, 'niçin yolunu genişletmedim' diye kendimi kıyamet gününde Allah'ın huzurunda mesul görürüm” (El-Kardavi, 1975, 153). Hz. Ömer'in adalet konusundaki hassasiyeti Akif'in *Kocakarı ile Ömer* şiirinde şöyle ifade edilir (Ersoy, 1977, 97-98):

*Kenar-ı Dicle'de bir kurt aşırsa bir koyunu; Gelir de adl-i İlahi sorar
Ömer'den onu!*

Bir ihtiyar karı bî-kes kalır, Ömer mes'ul! Yetimi, girye-i hursan alır, Ömer mes'ul'

Bir âşiyân-ı sefâlet bakılmayıp göçse; Ömer kalır yine altında, hiç değil kimse!

Zemine gadır ile bir damla kan dökünce biri; O damla bir damla girdap olur boğar Ömer'i

İslam geleneğinde, genel olarak yapılan iş temel İslami kurallara uygun olduğu müddetçe devletin müdahalesi düşünülmez; çünkü esas olan, iş hayatında teşebbüs hürriyetinin tanınmasıdır. Ancak, temel ahlaki kurallara riayet edilmediği takdirde, devlet belli bir kurumsal çatı altında kurallar çerçevesinde gerekli denetimi yaptıktan sonra piyasaya müdahalede bulunur. İslam geleneğinde piyasaların düzenlenmesinden ve *narh* uygulamalarından sorumlu kuruma *Hisbe Teşkilatı* denir. Bu teşkilat, etkinlik düzeyi değişse de ilk dönem İslam toplumlarından Osmanlı'nın son dönemlerine kadar varlığını korumayı başarmıştır. Teşkilat adına piyasa kontrollerini yapan kişiye *muhtesip* denir (Oğuz ve Tabakoğlu, 1991, 73-74). Muhtesiplerin bir kısmı, işin tam mı eksik mi yapıldığını; bir kısmı, zanaatkârların doğru ve güvenilir kimseler olup-olmadıklarını, diğer bir kısmı da yapılan işin iyi mi kötü mü olduğunu kontrol eder⁶.

Osmanlı döneminde de tıpkı yukarıda anlatılan esaslara benzer ama daha geliştirilmiş şekilde uygulamalar yapılmıştır. Piyasaların kontrolü, hem Ahi birliklerinin kendi iç kuralları ile hem de devletin hisbe (ihtisab) kurumu vasıtasıyla yapılmıştır. Hatta *narh* uygulamaları, *narh nizamnameleri* veya *narh kanunnameleri* şeklinde resmîleştirilmiştir. Özellikle II. Bayezid döneminde (1481-1512), 1502 ile 1507 tarihleri arasında hazırlanan ve 100'den fazla maddeyi içeren Bursa, Edirne ve İstanbul Şehirleri için çıkarılan *İhtisab Kanunnameleri*, Osmanlı döneminde devletin piyasayı nasıl düzenlediğine dair önemli ipuçları vermektedir.

Kamu hizmetlerini yürütmekten maksat ise, halkın genel refah seviyesini yükseltmeye yönelik yol, köprü, baraj, su kanalları, elektrik, telefon ve internet hatları gibi fiziki altyapı yatırımlarının yanı sıra, eğitim ve halk sağlığı alanlarında sosyal alt yapı yatırımlarının devlet tarafından planlanması ve gerektiği kadarını bizzat kendisinin üstlenmesidir.

⁶ İbn Teymiyye muhtesibin görevleri arasında insanların namaz kılıp kılmadıklarının, imam ve müezzinlerin görevlerini bihakkın yapıp yapmadıklarının kontrolü olduğunu da söyler (Teymiyye, 2001: 27).

Sosyal güvenliğin sağlanması ve yoksulluğun önlenmesi bakımından ise, İslam elinden geleni yaptığı halde fakirliğin pençesine düşmüş vatandaşların geçiminin temin edilmesinde, devlete mutlak yükümlülük getirmiştir. Ünlü İslam düşünürü Yusuf El-Kardavî, fakirlik sorununun tedavisinde İslam'ın getirdiği çözüm yollarını şöyle sıralar (El-Kardavi, 1975): Kişinin kendisinin çalışması, zengin akrabaların himayesi, zekât, devlet yardımı, zekâtтан başka vacip haklar (komşuluk hakkı gibi) ve serbest sadakalar ve ferdi ihsan. Bu sıralamaya dikkat edilirse, İslam'da esas olan kişinin alın terinin kazancını yemesidir. Miskinlik, tembellek ve dilencilik her zaman yerilmiştir. Veren el alan elden üstün tutulmuştur. Çalıştığı ya da çalışmak istediği halde geçimini sağlayamayan insanların kendi haline terk edilmemeleri gerektiği vazedilmiştir.

Son olarak, *devlet gerektiğinde fertleri belli işlerin yapılmasına zorlayabilir*. Bunlar özellikle savaş ve ağır doğal felaket durumlarında halkın acil ihtiyaçlarının karşılanması bakımından devletin müdahalesi kaçınılmaz hale gelebilir.

Ahilik Geleneğinde Ekonomide Piyasanın ve Devletin İşlevleri ve Politik Çıkarımlar

Bu kısımda İslam-Türk geleneğinin bir uygulama biçimi olarak fütüvvetnamelerin ve Ahilik uygulamalarının devlet-odaklı ve piyasa-odaklı iktisat politikaları konusunda nerede yer aldığı üzerine bir değerlendirme yapılacaktır.

Fütüvvetnamelerde Piyasaya ve Devlete Bakış

Fütüvvetnameler ahilik kurumunun inanç esaslarının, hayat felsefesinin ve ahlak anlayışının referans kaynağı olarak kabul edilebilir. Günlük hayatta her Müslümanın uyması beklenen adap ve erkamı içeren kurallardan oluşan fütüvvetnameler, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren varlığını korumuş, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de iktisadi hayatın tanziminde önemli bir yer tutmuştur. Dolayısıyla, esas olarak Kur'an'ı, sünneti ve ehl-i beytin söz ve davranışlarını referans olarak kabul eden bu belgeler 10. yüzyıldan itibaren önce Arapça, ardından Farsça ve 11. yüzyıldan itibaren de Osmanlı Türkçesi olarak yazılmaya başlanmış ve İslam toplumlarının iktisadi hayatında önemli bir yer edinmiştir. Bu kısımda amaç, söz konusu fütüvvet belgelerinin İslam iktisat düşüncesinde ve tarihsel uygulamada devlet-odaklı ve piyasa-odaklı iktisat politikaları konusunda nerede durduğunun tespit edilmesidir.

Burada açıkça şu tespiti yapmak mümkün: Fütüvvetnamelerdeki bilgilerden hareketle esas olarak devlet merkezli bir ekonomik model mi yoksa serbest piyasa merkezli bir ekonomik model mi önerildiğine dair net bir kanaat belirtmek kolay değildir. Ama belgelerin ruhundan özel mülkiyetin ve teşebbüsün geçerli olduğu ama belli ahlaki kaideler çerçevesinde kamu otoritesinin denetimine tabi olduğu anlaşılmalıdır. Başka bir ifade ile, tam anlamıyla serbest piyasanın işleyişini çağrıştıracak bir anlayıştan çok, belli ahlaki normal çerçevesinde hareket eden ve kontrollü-müdahaleci bir iktisadi anlayışın hâkim olduğu söylenebilir. Esasında fütüvvetnamelerin amacı da buna pek uygun değildir. Zira bu belgelerin hedef kitlesi ağırlıklı olarak esnaf kesimi olarak bilirse de toplumun tamamıdır; esas olarak İslami normlar çerçevesinde daha erdemli bir toplum inşa etmektir. Bu hususta bir kanaat edinmek için iktisadi uygulamalarda fütüvvetnamelerin örneğin, *adalet* meselesine nasıl baktığına bakıldığında, bu hususta da doğrudan bir bilgi yer almamaktadır. Ama bu konuda da net olarak devlet-odaklı bir iktisadi politika önerisinin olmadığı anlaşılıyor; zira metinlerin içeriğinde İslam düşünürlerinin bu konudaki hassasiyetleri ile tenakuz oluşturacak bir ifade ve tavır da söz konusu değildir.

Kaldı ki, bu kitapları yazan kişilerin müktesebatının genel olarak bu tarz makro düzeyde sosyal ve iktisadi politikalar üretmeye yeterli olmadığı açıkça anlaşılmalıdır. Zira bahsi geçen konular üzerine hüküm inşa etmek ve buradan politikalar geliştirmek ileri düzeyde Kur'an, hadis, fıkıh/muamelat ve toplum bilimleri ve olayları konularına vakıf olmayı ve belli düzeyde ilmi salahiyeti gerektir. Oysa bahsi geçen eserlerin müelliflerinin ayet ve hadis metinlerini bile kaynaklarına riayet ederek düzgün bir şekilde veremedikleri, yer yer ayetlerle hadisleri karıştırdıkları, hadislerin kaynağına ve sıhhatine hiç dikkat etmedikleri, pek çok uydurma sözü hadis niye naklettikleri, baskın bir şekilde dönemin Alevi-Bektaşî söyleminin tesirinde kaldıkları görülmektedir (Gölpınarlı, 1955-1956; Gölpınarlı, 1949-1950). Kısacası, fütüvvetnamelerin ne müelliflerinin düzeyi ne de hitap ettikleri kitlenin düzeyi ne de sahip oldukları siyasi ve kültürel zihniyet burada cevabı aranan sorunun cevabını vermeye yetkin ve yeterlidir.

Osmanlı Döneminde Ahilik Sistemi Uygulamalarında Piyasanın ve Devletin İşlevleri

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde, Kayseri ve Konya gibi Anadolu'nun pek çok yerinde bugünkü anlamda meslek-temelli küçük sanayi siteleri diyebileceğimiz yerel ekonomik kümeleşmelerin oluştuğu

bilinmektedir. Örneğin, Kayseri’de o dönemde birçok çarşının faaliyette olduğu ve buralarda üretilen halı ve kilimlerin İstanbul ve diğer Rum şehirlerine ihraç edildiği belirtilmektedir. Kayseri gibi pek çok Anadolu şehri, ticaretteki merkezîyet konumunu, daha önceki devirlerde olduğu gibi, Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde de büyük ölçüde devam ettirmiştir. Özellikle Selçuklular, izledikleri başarılı ticaret politikaları sayesinde, Kayseri gibi ticarete uygun şehirleri, Anadolu’nun ve dünyanın önemli bir ticaret merkezi haline getirmişlerdir.

Bu çerçevede, 12. ve 13. yüzyıllarda uluslararası bir pazar ya da fuar yeri konumundaki *Yabanlu Pazarı*, adını bu pazardan aldığı iddia edilen Kayseri’nin Pınarbaşı ilçesinin Pazarören köyünde kurulmuştur. Devrinin önemli bir pazar yeri durumundaki *Yabanlu Pazarı*’nda sadece yerel ve ulusal üreticilerin ve tacirlerin malları değil, aynı zamanda diğer devletlerden üretici ve tacirlerin malları da pazarlanmakta idi. Burada, Anadolu tüccarı, ürettiği gümüş, bakır ve demir madenini, kitre, sakız, reçine ve kuru meyveyi, yapağı, tiftik, deri ve deriden mamul malları, diğer ülkelerden gelen mallarla değiştiriyordu (Erdem, 2009, 43; Sümer, 1985, 14).

Piyasaların kontrolü ya da *narh* uygulamaları, Hz. Peygamber’in döneminden itibaren aşağı yukarı tüm İslam toplumlarında uygulama bulmuş bir politikadır. Amaç, tamamen tüketicinin haklarının korunmasıdır. Zira yöneticilerin (devletin), sorumlulukları altında bulunan vatandaşlarının tüm hak ve hukuklarını koruma gibi kutsal sayılan bir görevleri vardır. Bu anlayıştan dolayıdır ki, bizzat Peygamber’in kendi döneminden itibaren “devletin (piyasaya) müdahalelerini gerçekleştirecek devlet organı” olan *Hisbe Teşkilatı*, tüm İslam toplumlarında yer almıştır.

Osmanlı döneminde Hisbe Teşkilatını andıran uygulamalar yapılmıştır. Piyasaların kontrolü, hem Ahi birliklerinin kendi iç kuralları ile hem de devletin hisbe (ihtisab) kurumu vasıtasıyla yapılmıştır. Hatta *narh* uygulamaları, *narh nizamnameleri* veya *narh kanunnameleri* şeklinde resmileştirilmiştir. Mesela, esnaf ve sanatkârların meslekleri ile ilgili hususları düzenleyen 1630 yılından önceye ait olduğu sanılan bir belgede şöyle denilmektedir:

“... ve yalan yere şahadet edenler ve tezvir hüccet (yalan belge) verenler ve onunla amel edenler, kadı katında sabit olduktan sonra muhkem haklarından geline. Ve şer’an muamele edenleri (faizcilik), onu

onbirden ziyade verdirenleri ve ribayı (tefecilik) dahi kat'a ettirmiyeler.” (Erdem, 2004: 17).

1502 ile 1507 tarihleri arasında Bursa, Edirne ve İstanbul Şehirleri için çıkarılan *İhtisab Kanunnameleri*, Osmanlı döneminde devletin piyasayı nasıl düzenlediğine dair önemli ipuçları vermektedir. Örnek olarak, bunların bazılarını aşağıda verilmiştir (Akgündüz ve Öztürk, 1999: 126-7):

“*Ve kile ve arşun ve dirhem gözlenile; eksüğü bulunanın hakkından geleler... Ve mahkeme kararıyla yiyecek ve içecek ve giyecek ve hububat ki; çarşıda ve pazarda vardır, gözedilüb her meslek sahibi teftiş oluna. Eğer terazuda ve kilede ve arşunda eksük bulunursa, muhtesib (belediye başkanı) haklarından gele.*

Ekmekçiler, standard olarak alınan ekmeği narh üzere pak işleyeler, eksik ve çiğ olmaya. Ekmek içinde kara bulunursa ve çiğ olursa, tabanına let uralar; eksük olursa, tahta külâh uralar veyahud para cezası alalar. Ve her etmekçinin elinde iki aylık, en az bir aylık un buluna. Ta ki, aniden bazara un gelmeyüb müslümanlara darlık göstermeyeler. Eğer muhalefet edecek olurlarsa, cezalandırıla.

Aşalar bişürdükleri aşu pak bişüreler ve çanakların pak su ile yuyalar ve tezgahlarında kafir olmaya. Ve iç yağıyla nesne bişürmeyeler. Ve bir akçelik eti her ne narh üzere alurlar ise beş pare olur. Bir akçelik aş alının aşına bir pare koyalar. İki pulluk dahi etmek vereler. Bir akçelikten artuk alsalar ya eksük alsalar, bu hesab üzere vereler. Cem'i Edirne'nin aşçıları ittifakiyle teftiş olundu.

Ve sirke ve yoğurda su koymayalar. Su katılmış olub bulunursa, teşhir edeler veyahud tahta külâh uralar, gezdireler... Ve hamallar nalsuz at istihdam etmeyüb ve dağ yükünün iki yükünden ziyade götürmeye... Ve her sanatu aydan aya kadı ile teftiş ede ve dahi göre ve gözede. Her kangısı kim tayin olunan narhdan eksük sata, muhtesib hakkından gelüb teşhir ede.”

Yukarıdaki ihtisab kanunnameleri, aynı zamanda birer *narh defteridir*. Çünkü, zikredilen malların içeriklerinin ve niteliklerinin yanı sıra, bunların fiyatları da yer almaktadır. Bu uygulama, İmparatorluğun ilk yıllarından itibaren Ahilik teşkilatlarında olduğu gibi, daha sonraki dönemlerde *lonca* tipi esnaf teşkilatlanmasında da devam ettirilmiş; kalite kontrolü konusunda esnaf müteselsilen birbirine kefil yapılmıştır. Tesbit edilen standartlara uymayanlar, esnaf idarecileri (kethüda, yiğitbaşı)

tarafından uyarılmış; devamı halinde ise, konu kadıya götürülmüştür. Kadı, suçun niteliğine göre, örneğin, ustalıktan kalfahğa indirme cezası veya kürek cezası verme yetkisine sahiptir (Erdem, 2009, 80-81; Kütükoğlu, 1999, 24-25).

Osmanlı'nın ilk dönemlerinde ise, muhtesiplerin işlevlerini büyük ölçüde *Ahiler* yerine getirmiştir. Ahi birlikleri, bir yandan üreticiler arasındaki haksız rekabeti ve tekeli eğilimleri önlemeye çalışırken, diğer yandan tüketici haklarının korunmasına yönelik düzenlemeler yapmışlardır. Bu amaçla, esnafın ihtiyaç duyacağı hammaddelerin temininde tahsis siyaseti benimsenmiştir. Bu yolla hem esnaf hammadde sıkıntısı çekmemiş hem de tekellilik ve ihtikar (spekülasyon) büyük ölçüde önlenmiştir (Erdem, 2009, 87; Erdem, 2004, 17).

Ahilik sisteminde aynı meslek erbabı aynı çarşıda yan yana faaliyet gösterdiği için, ürünlerin kalite ve fiyatları bakımından tam bir rekabet söz konusudur. Hatta piyasa kendi kendini kontrol mekanizmasına sahiptir. Öyle ki, kaliteli mal üretme ve satma konusunda hileli iş yapan esnaf piyasada kendiliğinden ve düzenli kontrollerde kolaylıkla fark edilebilmekte ve teşhir edilebilmekte idi (*pabucun dama atılması*). Dolayısıyla, rekabetçi piyasalarda aranan standart mal ve simetrik bilgi özellikleri bu tür çarşılarda büyük ölçüde sağlanmış oluyordu (Erdem, 2009, 86-87).

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada, tarihsel olarak teorik ve pratik birikimlerden hareketle İslam geleneğinde merkezi ekonomik karar biriminin devlet mi yoksa hanehalkları ve firmalardan oluşan piyasa mı olduğu incelenmiştir. Sonuç olarak, bugün gerek iktisat teorisinin gerekse uygulanan iktisadi politikaların ulaştığı hâkim görüş, serbest piyasa mekanizmasının devletin güdümündeki bir ekonomik modele göre üretici, tüketici ve devlet olarak tüm ekonomik birimlerin menfaatine uygun daha etkin bir yapı arz ettiği yönündedir. İktisat biliminin esas olarak uğraştığı kıt kaynakların sürekli artan ihtiyaçlara daha etkin cevap verebilmesi için hem mikro hem de makro seviyede tüm karar birimlerinin iş bölümünü, fırsat maliyetleri ve karşılaştırmalı üstünlükleri dikkate alan bir piyasa mekanizmasına ihtiyacı vardır. Zira, her ekonominin en temel sorunları olan hangi malların ne kadar, nasıl ve kim için üretileceğine dair en uygun karar piyasa fiyatına bakılarak verilebilecektir.

Devletin daha düşük maliyetle daha fazla ve daha kaliteli mal ve hizmet üretme ve satma yönünde bir etkinlik meselesi yoktur. Devlet, vatandaşlar

arasında adaleti sağlayan tarafsız bir kurum olmanın yanı sıra, rekabetin tesisini ve sürdürülebilmesini, kaynakların etkin kullanımını ve dağılımını mümkün kılacak yasal altyapıyı hazırlamak ve denetlemek, sosyal ve ekonomik hayatını idame ettiremeyen vatandaşların asgari hayat standartlarını sağlayacak imkanları oluşturmak ve ülkenin (iç) ve dış güvenliğini sağlamakla yükümlüdür.

İslami bakış açısının esas olarak bu söylenenlerle örtüştüğü rahatlıkla söylenebilir. Tabii ki, İslam alimleri arasında devlet ve piyasa arasında göreceli görüş ayrılıkları vardır. Ancak, işin teorik yapısı esas olarak özel mülkiyetin kutsallığı, rekabetin gerekliliği ve piyasa fiyatının en uygun fiyat olduğu ilkelerinden hareket eder. Zira, ekonomik karar birimleri ölçülü davrandıkları, helalinden kazandıkları ve tükettikleri, cimrilikten ve israftan kaçındıkları müddetçe, serbest mübadele hem bireyleri hem de toplumu daha müreffeh hale getirecektir. Devlet ise, varlığını vatandaşlar adına iyiliği emreden kötülükten de nehyeden; yani, onların dinini, nefsini, malını, aklını ve neslini koruyan bir üst kurum olarak sürdürecektir. Bu çerçevede, İslam geleneğinde devletin ekonomik alanla ilgili esas görevleri; adaletin sağlanması ve haksızlığa mâni olunması, kanun ve nizamın korunması, fertlerin mal ve can emniyetlerinin ve iş ahlakının tatbikinin sağlanması, piyasa mekanizmasının tüm fertlerin menfaati doğrultusunda çalıştırılması, temel altyapı hizmetlerinin yürütülmesi ve vatandaşların sosyal güvenliğinin sağlanması olmalıdır.

İslam'ın temel kaynaklarından bu hususta bugünkü bakış açısıyla doğrudan cevaplar üretmek elbette kolay değildir. Zira teorik yazın, asırlara sâri ilgili literatür ve uygulamalar dönemden döneme ve coğrafyaya göre farklılık arz etmiştir. Zımnen de olsa fütüvvetnamelerin dili ile Ahi teşkilatlarının uygulamalarının da esasında benzer muğlaklığı sürdürdüğü söylenebilir. Dönemin sade ekonomik yapısı içerisinde teorik söylem ve literatür ile ilk dönem uygulamalar daha ziyade özel mülkiyetin, özel teşebbüsün ve piyasanın baskın rolüne işaret etmektedir. Daha sonraki dönemlerin büyük çoğunluğunda ve pek çok coğrafyada devletçi söylemler ve uygulamalar baskın hale gelmiştir. Hz. Peygamber'in döneminden itibaren piyasanın düzenlenmesi ve denetlenmesi, dolayısıyla, ahlak temelli, kalite ve standardizasyonun korunması amacıyla oluşturulan Hisbe müessesesi, zamanla narh politikası gibi devletçi-otoriter uygulamaların kurumsal bir aracı haline gelmeye başlamıştır. Zımnen de olsa fütüvvetnamelerin dilinden ve Ahi teşkilatlarının uygulamalarından anlaşılan da bu ikinci bakış açısının uzantısı olarak değerlendirilebilir.

Bu araştırmadan çıkarılması gereken önemli bir sonuç da günümüz ekonomilerinin en önemli ihtiyaçlarından olan ve bu minval üzere kurumsal yapıların hızla geliştiği düzenleyici ve denetleyici mekanizmaların Ahilik sisteminde asırlar öncesinden hayata geçirilmesidir (*'pabucun dama atılması'*). Dolayısıyla, tüm mal, hizmet ve faktör piyasalarının sıkı düzenleme ve denetlemeye tabi tutulması, İslam'ın ilk devirlerinden itibaren bizzat Peygamber'in uygulamalarıyla hayata geçirilmiş olup, yakın zamanlarda Batılı ülkelerden ithal edilmiş ve zorla uygulanmış konular değildir. Başka bir ifade ile, İslam ve Türk geleneğinde piyasa koşullarına tabi, ahlaki değerler üzerine inşa edilmiş rekabetçi ama sıkı düzenlemelere ve denetlemelere tabi tutulan bir piyasa kültürü asırlar öncesinden hep var ola gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, A., ve Said, Ö. (1999). *Bilinmeyen Osmanlı*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayını: İstanbul.
- Çapra, M. Ö. (1977). *İslamda İktisadi Nizam*. çev. H. Yavuz, Sebil Yayınevi: İstanbul.
- Davudoğlu, A. (1980). *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*. Cilt 7. Sönmez Neşriyat: İstanbul.
- Demir, Ö. (2003). *Küresel Rekabette Etkin Devlet*. Nobel Yayın Dağıtım: Ankara.
- Ebu Yusuf, K. (1973). *Kitabu'l Haraç*. Çev. A. Özek, İ.Ü. İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını: İstanbul.
- El-Kardavi, Y. (1975). *Fakirlik Problemi Karşısında İslam*. Çev. A. Öztürk, Nur Yayınları: Ankara.
- El-Mübarek, M. (1978). *İslamda İktisat Nizamı*. Çev. H. Cemal, Çığır Yayınları: İstanbul.
- Erdem, E. (2010). The Functions of State in Determining Economic Policies in Islamic Tradition. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35, 19-36.
- Erdem, E. (2009). *Ahilik: Ahlakla Kalitenin Buluştuğu Bir Esnaf Teşkilatlanma Modeli*. Detay Yayıncılık: Ankara.
- Erdem, E. (2004) *Akhizim: Its Role and Importance in Social and Economic Development of the Turkish Society*. Erlangen Friedrich-Elexander Univ. Zentralinstitut für Regionalforschung, (working paper): Erlangen-Nürnberg.
- Ersoy, M. A. (1977). *Safahat*, Haz. Ö.R. Doğrul. İnkılap ve Aka Kitabevi: İstanbul.
- Esed, M. (1999). *Kur'an Mesajı*. İşaret Yayınları (Yeni Şafak): İstanbul.
- Gölpınarlı, A. (1955-1956). *Şeyh Seyyid Gaybi oğlu Şeyh Seyyid Huseyn'in Fütüvvet-namesi*. İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 17. N. 1-4, 27-72.
- Gölpınarlı, A. (1949-1950). *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*. İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, C. (11), 1-4. Ayrıca, İstanbul Ticaret Odası yayını (kitap) olarak, 2011: İstanbul.

- Haldun, İ. (1986). *Mukaddime*. Cilt 2. Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Hammad, N. (1996). *İktisadi Fıkıh Terimleri*. Çev. R. Ulusoy, İz Yayıncılık: İstanbul.
- Kallek, C. (1997). *Asrı Saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi*. İz Yayıncılık: İstanbul.
- Karatepe, Ş. (1999). *Kendini Kuran Şehir*. Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları: Kayseri.
- Khan, M, S., ve Abbas, M. (1992). *Islam and the Economic System: Review of Islamic Economics*. C. 2(1),1-29.
- Oğuz, O., ve Tabakoğlu, A. (1991). An Historical Approach to Islamic Pricing Policy: A Research on the Ottoman Price System and its Application. *JKAU: Islamic Economics*, C. (3), 63-79.
- Savaş, V. F. (2000). *Piyasa Ekonomisi ve Devlet*. Liberte Yayınları: Ankara.
- Skousen, M. (2009). *İktisadi Düşünce Tarihi: Modern İktisadın İnşası*. Adres Yayınları: Ankara.
- Sümer, F. (1985). *Yabancı Pazarı: Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını: İstanbul.
- Taylor, J. (2004). *Principles of Microeconomics*. Houghton Mifflin Company: New York.
- Teymiyye, İ. (2001). *Bir İslam Kurumu Olarak Hisbe*. Çev. V. Akyüz, İnsan Yayınları, İstanbul.

AN INQUIRY CONCERNING THE MARKET-ORIENTED AND STATE-ORIENTED POLICIES IN THE ISLAMIC ECONOMIC THINKING AND THE TRADITION OF AKHIZM

EXTENDED ABSTRACT

In this study, it has been examined whether the central economic decision-making unit is the state or the market in the Islamic tradition, based on historical-theoretical and practical acquis. The dominant view reached today by both the economic theory and the policies is that the free-market mechanism offers a more efficient structure in line with the interests of all economic units as producers, consumers, and states, compared to an economic model under the control of the state. Economics needs a market mechanism that considers the division of labor, opportunity costs and comparative advantages of all decision units at both micro and macro levels in order to respond more effectively to the ever-increasing needs of scarce resources, which the science of economics is mainly dealing with. Because the most appropriate decision about the questions of what goods to produce, how much, how and for whom, which are the most fundamental problems of every economy, can be made by looking at the market price.

There is no question of the efficiency of the state in producing and selling more and better-quality goods and services at lower cost. In addition to being an impartial institution that ensures justice among citizens, the state prepares and supervises the legal infrastructure that will enable the establishment and sustainability of competition, the efficient use and distribution of resources, to create opportunities to ensure minimum living standards of citizens who cannot maintain their social and economic life, and to ensure the internal and external security of the country. is obliged to provide.

It cannot be easily said that the Islamic perspective mainly coincides with what has been pointed out. Of course, there are relative differences of opinion between the state and the market among Islamic scholars. However, the theoretical structure of the subject is mainly based on the principles of the sanctity of private property, the necessity of competition, and the market price being the most affordable. Because, as long as economic decision-making units act in moderation, earn and consume from halal, avoid stinginess and waste, free exchange will make both individuals and society more prosperous.

In the Islamic tradition, great importance was attached to the free-market process and exchange since the period of Prophet and the first Kaliphs. In fact, in addition to the Quran and Sunnah, the basic sources of Islam have also full of principles regarding market culture and commercial exchange. Accordingly, both the theoretical literature and the historical acquis put emphasis on the market and exchange volume to be as large as possible. In this case, there will be an abundance of goods in the market, the supply chain will gain continuity without being interrupted, and while doing this, religious discrimination, or domestic and foreign buyer and seller restrictions will not be applied as much as possible. Thus, the shortage of goods and pricing in the market will not be seen as much as possible; also, growth will be more sustainable and price stability will be more permanent. However, in the Islamic tradition, there are indispensable conditions for exchange, and it is not considered to have taken place until these conditions are met. Marketplaces are also subject to strict regulation and supervision mechanisms.

As a matter of fact, the Prophet attached such importance to the process of free exchange and the price mechanism that, while bringing the peasants' products to the market, he strictly forbade the purchase by some vigilant townspeople (merchants) on the road before the seller even reached the marketplace. The purpose is to protect the surpluses of both producers and consumers and to generate a competitive market consisting of many buyers and sellers.

Again, it is known that the Prophet abolished the market taxes in order to increase the volume of exchange in the free market, refused to interfere with rising prices, and did not allow internal customs duties during the shipment of goods between cities. In addition, both the Prophet and the Kaliph Omar encouraged merchants who wanted to come to the market of Medina from other distant cities, praised them, prohibited the killing of polytheist merchants who were not fighting in wars, declared that they could sell the goods of foreign merchants under free market conditions, they either completely abolished or greatly reduced customs taxes, they took the necessary precautions to ensure safe access to Medina and to keep them safe there, especially they encouraged the shipment of goods from the villages to the cities, and they dug channels for the spread of free trade between cities and countries.

The state, on the other hand, will continue its existence as a supreme body in Islamic tradition spreading good, preventing evil on behalf of its citizens to protect their religion, soul, property, mind, and generation. In

this context, the main functions of the state/government in economic field in the Islamic tradition should be suggested as providing justice and preventing injustice, protecting the law and order, ensuring the property and life safety of individuals, regulating and supervising the implementation of business ethics, operating the market mechanism for the benefit of all individuals, carrying out basic infrastructure services and ensuring the social security of citizens.

Therefore, it is not easy to produce direct answers from the basic sources of Islam with today's point of view. Because the theoretical literature and practices extending to centuries differed from period to period and geography. It can be said that the language of the *Futuwwatnamas* and the practices of the *Akhi Organizations*, even if they are implied, maintain similar ambiguity. Theoretical discourse and literature and the early practices rather indicate the dominant role of private property, private enterprise and the market while in most of the later periods and in many geographies, statist discourses and practices became dominant. Since the time of the Prophet, the *Hisba Institution*, which was established to regulate and control the market and therefore, to protect quality and standardization, has become an institutional tool of statist-authoritarian practices such as *narh* policy as time progresses. Even if implied, what can be understood from the language of the *Futuwwatnamas* and the practices of the *Akhi Organizations* can be considered as an extension of this second point of view.

The *Futuwwatnamas* can be accepted as a reference source of the belief principles, life philosophy and moral understanding of the *Akhi* tradition. It is not easy to make a clear conviction from the information in the *Futuwwatnamas* whether it is proposed mainly a state-centered economic model or a free market-centered economic model. However, from the spirit of the documents, it is understood that private property and enterprise are valid but subject to the control of the public authority within the framework of certain moral rules. In other words, it can be said that a controlled-interventionist economic understanding that acts within a certain moral normal framework is assumed rather than an understanding that completely evokes the functioning of the free market. In fact, the purpose of *Futuwwatnamas* is not well suited to this. Because the target community of these documents is the entire society, although it is mainly known as the tradesmen since it is mainly to build a more virtuous society within the framework of Islamic norms. For instance, it is understood that there is no clear state-oriented economic policy

proposal in the issue of justice in economic practices. However, there is no expression or attitude in the content of the texts that would contrast with the sensitivities of Islamic thinkers on this issue.

An important conclusion to be drawn from this research is that, in our opinion, regulatory and supervisory mechanisms called as “throwing the shoes on the roof” (‘displaying the defective goods’ or with Turkish original; ‘*pabucun dama atılması*’), which are among the most important needs of today's economies and in which institutional structures have developed rapidly, were implemented centuries ago in the Ahi system. Thus, such issues and institutions are not the subjects that were recently imported from Western countries and had to be enforced just to adapt to them. On the contrary, in the Islamic and Turkish tradition, there has always been a competitive market culture built on moral values, relatively competitive market conditions, but subject to strict regulations and supervision, centuries ago.

In the first periods of the Ottoman Empire, the Akhis fulfilled the functions of the *mukhtesip* (the market regulator and supervisor). Thus, the Akhi Associations, while trying to prevent unfair competition and monopolistic tendencies between producers, have made regulations for the protection of consumer rights. For this purpose, a policy of allocation has been adopted for the supply of raw materials that the tradesmen will need. In this way, both the raw material shortage of the tradesmen was eliminated, and monopoly and stockpiling (speculation as well) were largely prevented.